

Alesz Szusa

Négyszáz évvel ezelőtt jelent meg az első belarusz Ábécéskönyv, a „Bukvár”

A világon az első könyv ezzel a címmel, hogy „Ábécéskönyv”, pontosan 400 évvel ezelőtt jelent meg. 1618. július 24-én jött ki a vilnai „Szentlélek” pravoszláv szerzetesrend nyomdájából Eujében (ma Vievis, Litvánia – a ford.).

A könyv teljes címe a következő: „A szlavén nyelvű írások ábécéje (az eredetiben „Bukvár”) az olvasni tanulók számára hasznos kézikönyv”. Már a cím kulcsszava

is figyelemre méltó. Ma a „bukvár” (szó szerint „betűtár”) szót hazánkban és a világ sok más országában is mindenki ismeri.

Azonban négy évszázaddal ezelőtt ez a cím teljesen ismeretlen és meglepő volt.

A könyv kicsiny volt, kényelmes használatra tervezett – egynyolcad nyomdai ív méretben, 52 számozatlan oldalból állt.

Szerkezetileg a könyv összeállítását a korabeli tanítási folyamat jellege határozta meg. A XVI–XVIII. században az oktatás az írás-olvasás úgynevezett betűösszerakási módszerrel történő tanításával kezdődött, amit már az ókori görögök és rómaiak is használtak. A módszer lényegét már a megnevezése is láttatja. A tanulók először megtanulták a szláv ábécé betűit. (A szláv kultúrákban a betűknek általában saját nevük van: nem egyszerűen „a”, hanem „az” [én], „b” – „buki” [e kettő összeolvasásából származik az „azbuka” = „ábécé” szó], a harmadik betű a „v” – „vedi” [tudás] – a ford.) Csak utána kezdtek egyszerű, kétbetűs szótagokat összeállítani a betűkből („ú” + „r” = úr, „í” + „r” = ír), később hárombetűseket. Végül eljutottak oda, hogy a szótagokból szavakat, majd mondatokat állíthattak össze.

Ennek az elvnek megfelelően állították szerkezetileg össze a tankönyveket, többek között az 1618-as Ábécéskönyvet is. A könyv felsorolja a szláv ábécé betűit a szokásos sorrendben és fordítottban, két-, három-, négy-, öt- és több-betűs szótagmintákat mutat be, majd az óegyházi szláv nyelv legegyszerűbb szavait, valamint felsorolja a központosási jeleket és a számjegyeket a korabeli cirillikus hagyományoknak megfelelően, néhány nyelvtani szabállyal együtt. A tisztán oktatási feladatokon túl ezt az Ábécéskönyvet a nevelés ér-

dekeinek szolgálatába is állították, ezek annak idején a keresztény értékrend alapján álltak. Pontosan ezzel a céllal került a könyvbe mint fontos, elolvasandó szöveg, számos ima, egyházi himnusz, hit-jelkép, isteni parancsolat, prédikáció, az emberi jó tulajdonságok és gyarlóságok felsorolása, valamint sok egyéb erkölcsi-nevelési célú szöveg.

Ahogy ma, ugyanúgy sok évszázaddal ezelőtt is elvi jelentősége volt a tankönyvek szép kialakításának, művészi díszítésének. Ebben a könyvben a cirill betűtípusok többféle verzióját használták, ami megkönnyíti a szövegek befogadását, és vizuálisan kellemes benyomást kelt. Már a címlapon is láthatunk különböző dekoratív elemeket, amelyek emelkedett érzést okoznak. Két gyönyörű, nagy méretű metszetet tartalmaz ez a könyv. Az első a címlap belső oldalán található, ez Bagdan Aginszki belarusz mágnásnak, Euje község urának és a könyvnyomda gondviselőjének a címere. A másik emblematis illusztráció az 50. oldalon látható, ez pedig egy kereszt, lánczsával és pásztorbottal. A szövegben több művészi kiállítású metszet található, iniciálék, kezdő- és végbetűk. A díszítések egyes elemei Franciszk Szkarina vilnai könyveinek stílusában készültek, ez az első belarusz könyvnyomdász hagyományainak átöröklésére mutat.

A címlap belső oldalán egy különböző jelekből és betűkből álló érdekes ábra látható. Sok információ lett beleszippantva, amit mi ma már nem értünk. De 400 évvel ezelőtt minden művelt ember könnyen „elolvasta” ezt a képet.

Megpróbáljuk mi is megfejteni ezt a titokzatos valamit. Amit látunk – egy címer. A közepén látható ábrázolások egyértelműen megmutatják, hogy kinek a címere. Legfőbb eleme a „Kapu” heraldikai jele – egy kettős lábon álló kereszt megduplázott felső résszel. Ez volt az Aginszki és a Jalavicki nemesi családok címere. Azonban a Jalavickieké némileg különbözött, ők maguk pedig főként az Ábécéskönyv kiadásának helyétől távol eső területeken éltek. Ezért meggyőződéssel állíthatjuk, hogy az adott címer az Aginszki család képviselőjéé.

A címer körül még több ábrázolás is található, amelyek értelmét szintén megpróbálhatjuk kitalálni. Például, a címer fölött egy úgynevezett sisakfedő látható három strucc-tollal, mellette pedig egy palást. Ez azt mutatja, hogy tulajdonosa magas származású volt: fejedelem. Ezek és még néhány áruklódó jel teszi lehetővé, hogy a címer tulajdonosának nevét is meg tudjuk mondani – Bagdan Aginszki volt az. Az ábrán látható négy betű – „B O P T” – szintén erről tanúskodik. Ez a latin nyelvű rövidítés egyértelműen fellebbenti a fátylat a tulajdonos személyéről (a nevek latin betűs – lengyeles – helyesírásával): „Bogdanus Oginski Podkomorensis Trocensis”, tehát Bagdan Aginszki, trokii (jelenleg Trakai, Litvánia) alkamarás.

Így már minden érthetővé válik. Bagdan Aginszki nem csupán ismert államférfi és hadvezér volt a Litván Nagyfejedelemségben, de a pravoszláv egyház aktív támogatója is. A vilnai pravoszláv szerzetesrendnek ő volt az egyik alapí-

tója, később előjárója, ő alapította a barátok iskoláját Vilnóban, 1611-ben pedig a nyomdájukat áttelepítette a saját birtokára Eujébe. Ebben a nyomdában, mégpedig Bagdan Aginszki költségére jelent meg a világ első Ábécéskönyve.

Nem tudhatjuk pontosan, hogy ki volt az Ábécéskönyv kiadásának kezdeményezője, és ki állította össze ezt a könyvet. Legvalószínűbb szerzői a híres belarusz-ukrán, kulturális tevékenységet folytató egyházi, Mjalecij Szmattricki, aki 1619-ben, ugyanott, Eujében adta ki ismert „Nyelvtankönyvét”, valamint Ljavoncij Karpovics, a vilnai „Szentlélek” kolostor archimandritája.

A könyv végén található Sztefan Zizani óbelarusz nyelven írt munkája „A keresztvetésről”. Ilyen hírneves szerzők részvétele az Ábécéskönyv előkészítésében nagyban megnöveli ennek értékét és jelentőségét.

Ennek az egyedülálló kiadványnak a világon csupán két példánya maradt fenn. Az egyik, sajnos nem teljes, Dániában van, a Királyi Könyvtáré. A másik – teljes – példány a londoni Middle Temple könyvtárban található, London történelmi Temple kerületében, ahol valaha a nevezetes templomos lovagok székhelye volt.

Az első Ábécéskönyvet rendkívüli ritkasága és nagy értéke majdnem ismeretlenné tették úgy a tudományos kutatók, mint a széles társadalmi körök számára. Korábban gyakorlatilag egyetlen belarusz kutatónak sem nyílt lehetősége arra, hogy saját szemével láthassa ezt az Ábécéskönyvet. Hazájában nem maradt meg egyetlen példánya sem: ahogyan ez gyakran előfordul a tankönyvekkel, egyszerűen „ronggyá olvasták”.

Nagy szerencsénk, hogy ennek a kiadványnak az egyik példányát még a XVII. század elején Londonba vitte Robert Ashley, aki különböző tankönyveket is gyűjtött. Később a londoni barristerek (ügyvédek társasága) a külvilág elől elzárt gyűjteményébe került, ahol ma is őrzik.

Hála a belaruszisztika brit művelőinek, a londoni egyetem professzorainak, és elsősorban Jim Dingleynek, 2015-ben hozzáférést kaptam, hogy tanulmányozhassam ezt a rendkívül értékes kulturális emléket. A könyv őreinek engedélyével digitális másolatot is készítettem erről a kiadványról, ma ezt használhatjuk behatóbb kutatásának céljaira.

2018-ban egyedülálló lehetőségünk nyílik arra, hogy megünnepeljük az első Ábécéskönyv, egy belarusz Ábécéskönyv négyszázadik születésnapját.

Az első Ábécéskönyv példája tanúsítja, hogy milyen komoly hatással volt a belarusz–litván könyves hagyomány az egész régióra: ma ábécéskönyvvel kezdődik a gyerekek útja a tudás világába nemcsak Belaruszban, hanem a világ rengeteg országában, maga a „bukvár” szó pedig belekerült a modern belarusz, orosz, ukrán, bolgár és bosnyák nyelvbe, de nem szlávokba is, mint az abház, avar, adige, ojrot (dél-altaji), aleut, balkár, gagauz, dagesztáni, dolgán, dargin, hakász, hanti (osztják), cigány, csuvas, csukcs, evenki és mások!!!